

Slavko Muljačić

NOVI I ZABORAVLJENI PODACI O GRADNJI I RUŠENJU MONUMENTALNE ČESME NA SPLITSKOJ OBALI

UDK: 712.5.025 (497.13 Split) (091)
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 28. IV 1993.

Slavko Muljačić
58000 Split, HR
Mažuranićevo šet. 12A

U svom članku autor prati najvažnija pitanja u svezi s gradnjom, postojanjem i rušenjem Monumentalne česme na zapadnom kraju splitske obale (1880–1947), podignute po zamisli autonomашkog gradonačelnika dr. Antonija Bajamontija, a u spomen dovršetka obnove Dioklecijanova vodovoda. Pored upotrebe i citiranja svih značajnijih tekstova objavljenih o toj fontani, autor na temelju vlastitog višegodišnjeg istraživanja iznosi i nekoliko dosad nepoznatih ili davno zaboravljenih podataka o njenom podizanju i uklanjanju, te vlastitu sociološko-gospodarsku analizu velike uspješne sabirne akcije, koja je za njenu izgradnju provedena 1880. godine.

Početak 1880. godine, iz Italije se poslije dugotrajnog liječenja i oporavka u Padovi, autonomашki gradonačelnik dr. Antonio Bajamonti povratio u Split, gdje su mu pristalice priredile trodnevne svečanosti u slavu ozdravljenja.¹⁾ U zahvalu za to Bajamonti je 4. veljače 1880. godine u svojoj palači na Obali priredio soirè i tom prigodom uzvanicima pokazao prvu fotografiju gipsanog modela (makete), kao i sam model Monumentalne česme, kakvu kani podići u njevoj blizini i protumačio im alegorički smisao njenih figura.²⁾ Mikrolokacija česme već je bila određena, pošto je tri dana ranije u osi palače Bajamonti i nedovršenog kompleksa Prokurativa s teatrom Bajamonti³⁾, bila postavljena maketa česme u prirodnoj veličini, izrađena od drveta i kartona. Takav njen smještaj ocijenjen je boljim od onog na sredini trga uokvirenog trijemovima (tj. na Prokurativama).⁴⁾

Na sjednici općinske uprave 21. ožujka 1880. godine Bajamonti je predložio da se kao završetak velikog djela obnove splitskog vodovoda, u Splitu podigne jedna *monumentalna česma*.

Već u proljeću iste 1880. godine započeto je među građanima uspješno sakupljanje novčanih priloga za podmirenje troškova izrade, prijevoza i pos-

tave monumentalne česme na zapadnom kraju splitske obale (o čemu se detaljno raspravlja u nastavku ovog teksta). Iste godine su po nacrtima kipara Luigija Cecona iz Padove, u tada vrlo poznatoj radionici Dall'Ara e C. u Milanu, iz mramora izrađeni sastavni dijelovi te česme, gdje je i kolaudirana 11. VIII. 1880. Njeni dijelovi su 23. kolovoza u Veneciji ukrcani u trabakul kapetana Brajevića "S. Filippo", kojim su tek 2. rujna 1880. godine doplovili u Split.⁵⁾

Do dana 4. studenoga 1880, kad je vlada raspustila autonomašku općinsku upravu i uvela komesarijat na splitskoj Općini, već je bilo izvedeno kameno stepenasto postolje i postavljena središnja vertikalna u kompoziciji česme.⁶⁾ Smjenom vlasti, usporili su se i u nekoliko puta prekidali radovi na njenom potpunom dovršavanju, jer je izbio i višegodišnji imovinski spor s političkom pozadinom, a strahovalo se da u svečane dane kad na fontani budu otvorene sve slavine, susjedne kuće ne ostanu bez vode.

Stoga su tek 16. prosinca 1888. godine, oko 17 sati, u Općinskom uredu splitski gradonačelnik dr. Gajo Filomen Bulat, prisjednik Petar Katalinić i vijećnici dr. Srećko Karaman i Lovre Borčić, te dr. Antonio Bajamonti *supotpisali* ZAKLADNI SPIS s osam detaljno opisanih "zakladnih uvjeta".⁷⁾ Nakon toga, svi su nazočni otišli na Obalu, gdje je te večeri puštanjem vode iz svih mlaznica bila svečano otvorena Monumentalna česma, sjajno osvijetljena. Ceremonijal je obuhvaćao i zakapanje zavarenog cinčanog tuljka (u koji je umetnut treći primjerak Zakladnog spisa) od strane gradonačelnika i vođe narodnjaka dr. Bulata, kojemu je zatim autonomaški prvak dr. Bajamonti predao ključeve podzemnog prostora fontane.⁸⁾

Nakon kasnijeg primitka careva odobrenja, (zatraženog još 1883. godine), fontana je službeno nosila naziv: "Česma Franje Josipa I."⁹⁾

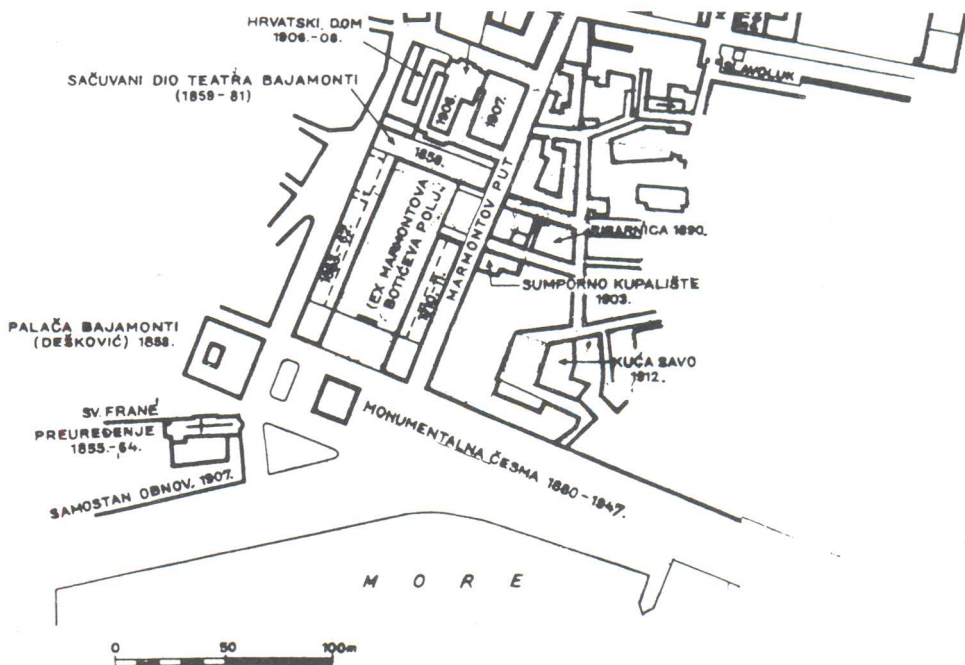
Monumentalna česma je skoro 67 godina stajala na splitskoj obali sve do 30. svibnja 1947. godine, kad je porušena, a na njenom mjestu je 1948. godine podignut nizak okrugao bazen s vodoskocima, bez ikakvih skulptorski izrađenih dijelova. (O tome će također biti opširnije govora u nastavku ovog članka).

U vrijeme sabirne akcije i podizanja ove česme (1880–1888) splitske su novine o tome često izvješćivale, u kasnijim desetljećima se o njoj u nekoliko članaka kritički raspravljalo, pa i osporavalo njenu umjetničku vrijednost, dok je samo rušenje (1947) u splitskom tisku prošlo gotovo nezabilježeno, gotovo prešućeno.

Spominjanje njenog postojanja, uz poneku fotografiju ili crtež na spomen te uništene česme, vrlo su rijetki u narednih tridesetak godina. Međutim, u posljednjih petnaest godina, čak u tri navrata (1979–80, 1987. i 1990–1991), dosta je pisano o splitskoj Monumentalnoj česmi, a ispitivane su i mogućnosti i svrsishodnost njene ponovne izgradnje.

Prvi put je to bilo u jesen 1979. godine, kad je postojeći "bazen" na Rivi bio *privremeno* natkriven s vrlo dobro izvedenom kopijom te česme, izra-

đenom od poliestera,¹⁰⁾ a za potrebe snimanja televizijske serije "Velo misto", s temom iz novije povijesti Splita.¹¹⁾ Tada su u tisku učestali članci, koji su obrađivali povijest Momumentalne česme i bezuvjetno se zalagali za njenu što hitniju trajnu obnovu u kamenu i mramoru. Od napisanog, izdvojili bi opširne članke Duška Kečkemeta i Vojka Mirkovića, te tekstove desetorice učesnika u anketi "Nedjeljne Dalmacije" pod naslovom "STARA ILI NOVA FONTANA?"¹²⁾

1914.

Tlocrtna postava "Monumentalne česme" na sjecištu osovina palače Bajamonti, (kasnije Dešković) i kompleksa Prokurativa, na zapadnom kraju splitske Obale. Situacija 1914.

"Lažna" česma je osim za snimanje televizijske serije (gdje se vidi u većini od 13 epizoda), tjednima služila i za amaterske snimke mnogih građana pred njom. Stajala je još neko vrijeme i nakon završetka snimanja, dok nije oštećena od silnog vjetrova u silvestarskoj oluji, pa se početkom 1980. godine morala ukloniti,¹³⁾ a sačuvane figure su (navodno) spremljene u depou splitskog kazališta, da posluže za dekor budućim predstavama.

Drugi put se o obnovi česme opet govori pošto je na inicijativu Turističkog saveza Splita Predsjedništvo Općinske konferencije SSRN stavilo na dnevni red raspravu o obnovi fontane na Obali. Na članak Zorana Krželja (koji se

tome usprotivio), odgovorili su svojim člancima Vojko Mirković i Ranko Vilić.¹³⁾

U 1990. godini, nekoliko mjeseci poslije prvih poslijeratnih višestranačkih izbora, opet se pokreće pitanje obnove česme, pa se neko vrijeme činilo da će se nju moći obnoviti do kraja sljedeće 1991. godine, jer je i općinska uprava pružala potporu tom pohvatu.¹⁴⁾ a u listu "Slobodna Dalmacija", u prosincu 1990. godine se dvaput na čitavoj stranici (a preko velike fotografije česme, u konturama "izrezane" od pozadine), poziva građanstvo Splita da pridonese njenoj skoroj obnovi.¹⁵⁾ U tu svrhu je 20–22. rujna 1990, bilo provedeno svojevrsno anketiranje građana, koji su svojim potpisivanjem u knjizi na splitskoj Pjaci mogli iskazati svoju potporu obnovi fontane.

Dana 25. XI. 1990. je u Skupštini općine Split organiziran tzv. okrugli stol, tj. razgovor poznatih arhitekata i povjesničara umjetnosti (uglavnom muzealalca), te novinara s općinskim čelnicima i resornim službenicima o temi ponovne izgradnje "Bajamontijeve fontane" na splitskoj obali. Iako se većina sudionika složila s potrebom njenog obnavljanja, iznesene su i rezerve s obzirom da ne postoje sačuvani nacrti po kojima bi se izvela vjerodostojna kopija, a iznesen je i prijedlog da se problem riješi natječajem, koji će utvrditi bi li se baš obnovila nekadašnja česma ili podigla drugačija suvremeno oblikovana?¹⁶⁾

Zbog obnove Monumentalne česme, bilo je potrebno i da se na sjednici općinskih skupštinskih vijeća izmijeni Odluka o donošenju provedbenog urbanističkog plana povijesne jezgre Splita, što je i učinjeno.^{16a)}

Pomanjkanje originalnih nacрта, po kojima je 1880. podignuta česma svladano je radom dr. Jerka Marasovića, dipl. ing. arh. i ekipe njegovih suradnika.

Uz pomoć jedne od sačuvanih fotografija česme, u pozadini koje se u perspektivnom prikraćenju vide arkade postojećih Prokurativa, (na kojima se dimenzije mogu izmjeriti), moglo se s maksimalnom, a dozvoljenom točnošću ustanoviti tlocrtne i visinske dimenzije svih elemenata koji su tvorili "piramidalnu" arhitektonsko-skulptorsku kompoziciju Monumentalne česme.¹⁷⁾ S tim mjerama i rijetkim originalnim dijelovima skulptura (1947. sačuvanim od uništenja), na kojima je vidljiv način obrade materijala, te uz pomoć nekoliko desetaka sačuvanih fotografija i razglednica, snimljenih u raznim godinama, a iz ranih kutova, bila bi *moгуća potpuna rekonstrukcija česme na zadovoljavajući način.*

Među tekstovima objavljenim tijekom 1990. i 1991. godine, izdvajamo dva teksta Stanka Piplovića: članak u kojem razmatra kakve su mogućnosti vjerne obnove porušene fontane (objavljen samo četiri dana nakon prve novinske najave),¹⁸⁾ i njegov feljtonski prikaz devetogodišnjih događanja (1880–1888), od zamisli do dovršenja fontane na splitskoj Rivi,¹⁹⁾ te dva članka Duška Kečkemeta. U prvom članku Kečkemet se opširno osvrnuo na historijat

i značaj ove česme s političkog, povijesno-kulturnog, urbanističkog i estetskog gledišta, te naglasio njen *prvenstveno urbanistički značaj* i založio se za njenu skoru obnovu.²⁰⁾ U svom drugom članku, on uz ostalo otkriva i prve kod nas *dotad potpuno nepoznate podatke* o životu i djelu padovanskog kipara Luigija Ceccona, autora Monumentalne česme.²¹⁾

Sabirna akcija za obnovu fontane nije 1990. godine naišla u građana na očekivani odaziv. Prema podacima koji proizlaze iz svega tri kratke novinske vijesti (objavljene u "Slobodnoj Dalmaciji" od 24. XI, te 21. i 23. XII. 1990), dotad je svoje priloge bilo dalo samo 14 građana (u ukupnom iznosu od 5.900 dinara), kasnije je javljeno da su splitski taksisti kao svoj novogodišnji dar priložili 15.000 dinara. Stvarno, beznačajni iznosi za takvu svrhu!

Pa iako je već bilo jasno da pokrenuta sabirna akcija *ne postiže* željene rezultate, početkom travnja 1991. godine je objavljen prijedlog "Književnog kruga – Split", koji se protivi toj akciji, a *dotad* ga je već bilo potpisalo četrdesetak znanstvenika i kulturnih radnika.

U prijedlogu se konstatira da "rušenje fontane na splitskoj obali u poslijeratnim danima predstavlja vandalski čin", ali se osporava aktualna težnja za njenom obnovom, kao "teško osmišljen projekt, prvenstveno zato što je umjetnička vrijednost fontane poprilično problematična." Izražavajući čuđenje što u Splitu ne postoji spomenik bilo kojoj istaknutoj ličnosti hrvatske političke povijesti počevši od Branimira i kraljice Jelene do Trumbića," predlaže da se na prostoru bivše fontane, kao možda najatraktivnijem u gradu, podigne spomenik "povijesnoj ličnosti iz kruga hrvatskih državnika koji su stvarali hrvatsku državnost".^{21a)}

Pošto smo tako iznijeli stodesetogodišnja zbivanja (1880–1991) u svezi s izgradnjom, rušenjem i višestrukim nastojanjem za obnovom Monumentalne česme na splitskoj obali, u nastavku ovog članka neće se ponavljati podaci koji su već izneseni u navedenim izvorima, izuzevši one na koje će se pozivati zbog boljeg razumijevanja daljega teksta. Pritom će autor članka nastojati da na temelju vlastitog novijeg istraživanja i naknadnog vrednovanja, ocijeni valjanost nekih dosadašnjih postavki u svezi s gradnjom te česme, a iznijet će i nekad izvan Splita objavljene, a očito zaboravljene podatke o njenim zadnjim danima, uključivo i onaj dan kad je srušena.

1. KAKO JE 1880. GODINE TEKLO SAKUPLJANJE NOVČANIH PRILOGA ZA GRADNJU ČESME I KOLIKI JE BIO STVARNI BROJ DAROVATELJA (PRINOSNIKA)

Povjesničar Grga Novak u III. knjizi svojeg znamenitog djela "Povijest Splita" obrađuje i razdoblje Bajamontijeve autonomaške općinske uprave (1860–64 i 1865–80). U dijelu XXI. poglavlja s podnaslovom "Monumentalna

"Monumentalna česma", snimljena oko 1930. godine.

česma", uz ostalo kaže i ovo: "Bajamontijev poziv na sakupljanje za monumentalnu česmu naišlo je na živ odaziv u Splitu i 3.000 se Splićana tome odazvalo i dalo svoj *prinos* tako da je bilo sakupljeno 20.000 forinti." Međutim za tu tvrdnju, Novak ni u daljem tekstu, ni u bilješkama, ne navodi iskorišteni izvor podataka.²²⁾

Ovaj broj prinosnika spominju, odnosno preuzimlju i mnogi drugi autori, koji su kasnije (pa i nedavno) pisali o toj temi. Tako se i u navedenom oglasu, objavljenom 1990. godine dvaput u "Slobodnoj Dalmaciji" s naslovom "Građani Splita, obnovimo našu fontanu", uz ostalo ističe: "Svaki je četvrti Splićanin 1880. godine dao dobrovoljni prilog izgradnji monumentalne fontane. Skupili su tadašnjih 20.000 forinti."²³⁾

Autor ovog članka je nastojao ustanoviti koliko su točni ti podaci i zaključio je da je znatno preuveličan broj prinosnika, što će u nastavku teksta i dokazati.

Sakupljačka akcija započela je koncem ožujka 1880. godine i o njoj je redovito izvješćivao splitski autonomaški list "L'AVVENIRE", koji je tiskan na talijanskom jeziku, a izlazio je triput tjedno.²⁴⁾ Tu su objavljivane liste s imenima i prezimenima, odnosno nazivima svih darovatelja i visinom uplaćenog priloga u forintima (fiorinima). Sretna je okolnost što su u "Sveučilišnoj knjižnici" u Splitu sačuvani svi brojevi lista, izašli u tom razdoblju.²⁵⁾

Liste nisu numerirane, bilo ih je 28, a na zbroj pojedine liste pribraja se ukupni prihod s dotadašnjih lista, što je dokaz da nijedna nije preskočena. One su dugo objavljivane u svakom broju, a kasnije tek u nekom od narednih brojeva lista "L'Avvenire". Očito su se bili izredali svi koji su željeli priložiti, iako su neki iznimno doprinijeli i više puta.

Koncem srpnja 1880. godine, zaključno s prilogima iz 28. liste, bilo je prikupljeno ukupno 18.333 forinti.²⁶⁾ Nije poznato je li poslije još bilo dos-

tavljenih priloga i jesu li možda objavljeni u nekom kasnijem broju lista, koji je bio zaplijenjen ili nije sačuvan?

Prema tim podacima, autor je sastavio sljedeću tablicu:

PODACI O PRIKUPLJENIM PRILOZIMA OBJAVLJENIM U LISTU "L'AVVENIRE" 1880. GODINE

Broj liste	Broj lista i datum 1880. god.	Broj darovatelja				Ukupan broj darovatelja	Od toga izvan Splita	UKUPNO FORINTI
		Muškarci	Žene	Više članova obitelji	Grupe ljudi, društva, i dr.			
1	47/23.IV.	21	2	3	1	27	–	6100:–
2	48/26.IV.	16	1	2	5	24	–	1932:62
3	49/28.IV.	11	4	1	2	18	–	1530:–
4	50/30.IV.	33	1	–	2	36	–	1005:–
5	51/ 3.V.	37	2	3	3	45	–	1280:47
6	52/ 5.V.	113	3	–	–	116	–	191:9
7	53/10.V.	26	4	2	2	34	4	814:–
8	54/12.V.	212	15	2	1	230	–	632:30
9	55/14.V.	56	1	2	2	61	1	725:–
10	56/17.V.	49	9	1	2	61	–	339:50
11	57/19.V.	142	2	–	1	145	–	544:–
12	58/21.V.	31	3	1	2	37	4	278:–
13	59/24.V.	88	15	1	–	104	–	306:–
14	60/26.V.	108	9	–	–	117	–	235:10
15	61/28.V.	12	–	–	–	12	12	685:–
16	62/31.V.	63	7	–	1	71	–	201:96
17	63/ 2.VI.	9	1	–	1	11	1	453:–
18	64/ 4.VI.	28	3	2	2	35	2	245:80
19	65/ 7.VI.	21	2	–	–	23	9	124:50
20	67/11.VI.	11	2	–	1	14	2	181:–
21	68/14.VI.	8	1	–	–	9	2	228:–
22	69/16.VI.	12	2	–	–	14	7	115:–
23	70/18.VI.	12	1	–	1	14	1	118:–
24	72/23.VI.	11	–	1	–	12	2	230:–
25	73/25.VI.	10	2	–	–	12	2	80:–
26	74/28.VI.	11	2	–	–	13	3	66:–
27	78/ 7.VII.	20	2	1	–	23	–	84:60
28	85/23.VII.	1	3	–	–	4	–	29:–
	UKUPNO:	1172	99	22	29	1322	52	18.333:55
	POSTOTAK (%)	88,65	7,49	1,67	2,19	100,00	3,93	

NAPOMENA: U broju 75 od 30. VI. 1880. *ponovljena* je lista broj 26 iz broja 74, te nije uvrštena u ovaj obračun!

Prikupljeni i ovako obrađeni podaci zahtijevaju i neke primjedbe, a omo-
gućavaju i svojevrsnu sociološko-gospodarsku analizu društvenih slojeva, koji
su živjeli u Splitu na početku osamdesetih godina XIX. stoljeća, uz napomenu
da treba uvažiti i politički čimbenik. Naime, iako se podizanje Monumentalne
česme propagiralo kao pothvat od općeg interesa za ljepotu i ugled grada
Splita, može se pretpostaviti da bi visina priloga od strane mnogih narodnja-
ka, pojedinaca – a narodnjačke grupe i društva su čak izostali osim nekih
bratovština i samostana – bila različita, sigurno viša, da akciju nje provodila
protivnička autonomaška stranka. A bilo je to baš u završnici razdoblja
Narodnog preporoda, tijekom borbi za pohrvaćenje splitske općine.

Godine 1883. – u Splitu je živio 14.001 stanovnik, od toga u gradu 5259
stanovnika, a u četiri predgrađa ukupno 8742 stanovnika.²⁷⁾

Analizirajmo sada neke podatke iznesene u priloženoj tablici. U trom-
jesečnom prikupljanju priloga sudjelovalo je 1322 darovatelja, u kojem su
broju pored poimenično navedene (1172 + 99 =) 1271 osobe, uključeni i prilozi
22 skupina od više odraslih članova iste obitelji, te prilozi od 29 grupa ljudi
u raznim općinskim, crkvenim i društvenim zajednicama i slično. (Vidi po-
datke u nastavku teksta).

Kako za posljednje dvije skupine darovatelja nije moguće ustanoviti ko-
liko osoba obuhvaćaju, nemoguće je utvrditi koliki je bio ukupan broj *dek-
lariranih* darovatelja (prinosnika). Njihov *stvarni broj* bio je *višestruko veći*,
budući da su uglavnom čitave obitelji doprinosile preko nekog od svojih rodi-
telja (uglavnom oca, rijeđe od majki udovica), koji su često i jedini privređivali
u obitelji i izdržavali je.

Za Split ne postoje demografske studije o tome, koliki je bio broj članova
jedne *prosječne* splitske obitelji, odnosno domaćinstva, u nekom razdoblju. S
obzirom na veliki broj djece (uza svu veliku smrtnost pri porodu i kod čestih
epidemija zaraznih bolesti),²⁸⁾ moglo bi se pretpostaviti da je *prosječan broj*
članova obitelji bio šestero, a broj članova domaćinstva često i osmero. U
domaćinstvima ubrajamo i stare roditelje, neoženjenu braću, neudate sestre
(koje su većinom bile i materijalno nezbrinute), a u građanskim obiteljima i
poslugu (sluškinje i junake).

Prema tome, moglo bi se uzeti da je broj pojedinačnih i grupnih daro-
vatelja (prinosnika) bio nešto preko dvije tisuće, a stvaran broj oko dvanaest
tisuća. Stvarno, gotovo čitav SPLIT!

(Začuđuje što u listu "L'Avvenire", br. 32/1881, u članku u svezi s ospo-
ravanjem općinskog vlasništva nad tom česmom, piše da ju je platilo oko
1000 darovatelja, tj. umanjuje njihov stvarni broj (1322), dok ih list "Narod",
Split, br. 64/1888 približno točno navodi 1300, koji su ukupno uplatili 18.600
forinti).

Kao što je vidljivo iz TABLICE sastavljene po autoru, visina prikupljenog
novca na pojedinoj listi nije uvijek u razmjeru s iskazanim brojem darovatelja.

Za neke liste je i naglašeno da se odnosi na pojedinu društvenu grupaciju ili gradski predjel.

U *prvoj listi* sa samo 27 darovatelja prikupljeno je čak 6.100 forinti (fiorina), odnosno *trećinu* od ukupne svote sa svih 28 lista.²⁹⁾ Među njima je većinu činila elita vladajuće autonomaške stranke na čelu s (prvoupisanim) dr. Antonijem Bajamontijem, koji je priložio 1.000 forinti, a njegova supruga Luigia, rođena Crussevich 300 forinti. Kao drugoupisani figurirao je splitski biskup mons. Marko Calogerà (Kalogjera) s prilogom od samo 200 forinti, dok je udruga "L'Associazione Dalmatica" priložila 500 forinti.

Uz 3. listu piše da po programu "upisivanja" (soscrizione) plaćanja mogu biti i u šest mjesečnih rata, plativo poslije 15. svibnja 1880. godine. To se kasnije nikad više ne navodi, pa nije jasno je li tako i postupano?

Već 6. listu novine nazivlju "radnička", jer je čak 116 darovatelja pridonijelo samo 192 forinte. Najviši su iznosi bili dvaput po 10 forinti i jednom 25 forinti, dok ih je polovica pridonosila ispod jedne forinte, do minimuma od 20–30 novčića.

Slično je i s 8. listom, kad je 230 darovatelja pridonijelo svega 632 forinte, a obuhvaćala je pučanstvo predgrađa Lučac i Manuš. Tu je oko trećina dala samo po jednu forintu, a jedna trećina čak samo 20–60 novčića.

Na 10. listi je 61 stanovnik predgrađa Veli varoš i Dobri dao ukupno 340 forinta, a od toga obitelj Pavlović sama 100 forinti.

Na nekim se sljedećim listama ponovno uočavaju imena osoba, koje su prije dale često i velike iznose, a sada obično male iznose, vjerojatno nekome u počast. Ipak, kad se na 11. listi ponovno javlja A. Bajamonti, on prilaže 25 forinti.

I 13. lista je iz predgrađa Veli Varoš, kad 104 osobe doprinose ukupno 306 forinti. Na 15. listi nijedan od 12 darovatelja ne živi u Splitu, a među njima je i bečki arhitekt prof. Alois Hauser, kasniji obnovitelj splitske katedrale i njenog zvonika, s prilogom od 50 forinti. Na 17. listi odskaače J. F. Favier iz Bry sur Marne, vlasnik splitske Plinare, koji daje čak 400 forinti! Ima nekoliko lista pretežno s priložima iz drugih gradova. Na 24. listi nalazi se i bečki skladatelj Franz pl. Suppè (inače rođeni Splićanin s Lučca), s prilogom od 100 forinti. Na 25. listi su dvije Sinjkinje (iz obitelji Buljan i Tripalo).

Analiza visine priloženih iznosa daje ove podatke:

Od 20 novčića do							
40	forinti	1227	darovatelja	200	forinti	7	darovatelja
50	"	41	"	300	"	4	"
80	"	1	"	400	"	4	"
100	"	27	"	500	"	1	"
150	"	9	"	1000	"	1	"
UKUPNO:						1322 darovatelja	

Buduća analiza će zbirno pokazati koliko su pojedine skupine priložile:

a) Biskupsko sjemenište i razni muški i ženski samostani	242	forinte
b) Razne bratovštine	123	"
c) Židovska zajednica	50	"
d) Dječje nahodište (uposljeni)	50	"
e) Autonomnaška udruga, ustanove i društva:		
– Associazione Dalmatica	500f.	
– Gabinetto di Lettura	200f.	
– Società operaja	200f.	
– Uprava Teatra Bajamonti	100f.	
– Società del Bersaglio	100f.	
– Banda cittadina	50f.	
– Uprava lista "L'Avvenire"	50f.	
	1200	forinti
f) Hotel de la Ville	30	forinti
g) Austrijski Lloyd	25	forinti
h) Radnici na gradnjama vodovoda i lukobrana	245	forinti
i) Općinski stražari	25	forinti

UKUPNO: 2010 forinti

(To čini 10,85% od ukupno sakupljene svote od 18.333 forinte).

Već smo naveli da je bilo darovatelja, koji nisu živjeli u Splitu, već su novac poslali iz sljedećih dvadeset gradova:

1.	Banja Luka	1	darovatelj	11.	Pula	1	darovatelj
2.	Baška Voda	1	"	12.	Sinj	3	"
3.	Beč	4	"	13.	Skradin	1	"
4.	Bry sur Marne	1	"	14.	Stari Grad	1	"
5.	Graz	1	"	15.	Šolta	1	"
6.	Imotski	1	"	16.	Trst	10	"
7.	Kotor	1	"	17.	Treviso	1	"
8.	Mali Lošinj	1	"	18.	Vinjerac	1	"
9.	Pag	2	"	19.	Vrlika	2	"
10.	Poreč	1	"	20.	Zadar	17	"
						UKUPNO:	52 darovatelja

(Oni su doprinjeli ukupno 2161 forintu, što čini 11,79% od ukupno sakupljene svote od 18.333 forinte).

Prema onome što je naglašeno u kratkim popratnim tekstovima uz neke liste, među darovateljima nastanjenim izvan Splita bilo je i Splićana, koji su svojedobno odselili i živjeli u drugim gradovima (osobito u Trstu), te općenito Dalmatinaca, ali i "pravih" stranaca raznih narodnosti.

Samo šest godina poslije svečanog otvaranja Monumentalne česme, u Solinu i Splitu (tada Spljetu) je 21-23. kolovoza 1894. godine održan I (međunarodni) Kongres starokršćanske arheologije. Tome svečanom događaju posvećen je i tada objavljeni prvi putnički vodič: "VOĐA PO SPLJETU I SOLINU", kojeg su napisali prof. dr. L. Jelić, mons. ravn. Fr. Bulić i prof. S. Rutar.

U sklopu "šetnje po gradu i po predgrađima", vodič piše: "Kad izadeš kroz vrata, što ostaju na podne kod spomenute crkvice, (radi se o Gospi od Dobrića – primjedba S.M) na *Staru obalu*, prikazuje se pred Bajamontijevom palačom ČESMA FR. JOSIPA I. koja samo za svečanih dana baca vodu; novo djelo nekog talijanskog vajara. Hvale je vrijedan nacrt spomenika, ali ne tako rasporedba i kretanje golih morskih kipova, koji plivaju u zraku mjesto u vodi; donja kamenica je nerazmjerno uzdignuta od tla. Kip na vrhu spomenika, predstavljajući genija sloge sa svežnjem šiba, s lievicom bi imao pokazivati Iztok, Bosnu, budućnost Spljeta.³⁰⁾

2. DOPUNSKI PODACI O PADOVANSKOM KIPARU LUIGIGU CECCONU, AUTORU "MONUMENTALNE ČESME"

U autonomaškom listu "L'Avvenire" od 6. veljače 1880. objavljen je opširan opis Monumentalne česme, koju je A. Bajamonti namjeravao podići u Splitu, želeći da ona simbolizira dva osnovna elementa: bogatstvo vode iz Jadra i osobito budućnost Splita. U realizaciji te zamisli pomogao mu je "vrli (egregio) profesor CECCON", iz Padove.³¹⁾

Jednostavno je nevjerovatno, ali to je nepotpun i jedini podatak o kiparukreatoru ove česme, koji je *u to vrijeme* objavljen u splitskim novinama. Čak mu ni ime nije spomenuto, već samo prezime.

To je zapravo sve što smo donedavno znali o tome kiparu, koji *nije uvršten* ni u predratno izdanje "L'Enciclopedia italiana", koje posjeduje splitska "Sveučilišna knjižnica".

Međutim, tek Duško Kečkemet (u već citiranom članku, objavljenom u zagrebačkom tjedniku "DANAS") konstatira da je autor Monumentalne česme u Splitu bio talijanski kipar LUIGI CECCON iz Padove (1833-1919) i prvi donosi biografske podatke o njemu i njegovom djelu. On opisuje 12 njegovih izvedenih radova (2 spomenika, 3 poprsja, 3 skulpture - od kojih dvije drvene, te 4 brončana lava), među kojima kao najistaknutiji i najpoznatiji navodi spomenik pjesnika Francesca Petrarke, koji je 1874. godine otkriven u Padovi, na istoimenom trgu.³²⁾

Naglasivši da je čitavo talijansko kiparstvo XIX. stoljeća (nakon Canove) "osrednjeg likovnog kvaliteta", Kečkemet navodi da Luigi Ceccon "majstor u izvedbi, ali tradicionalist stilom, nije odigrao naročitu ulogu u talijanskom kiparstvu svog doba".

Poslije ovog Kečkemetova otkrića, autor ovog članka je pokušao da vlastitim istraživanjem poveća naše znanje o djelima tog kipara. Osobitu pažnju posvetio je Padovi, gdje je Ceccon rođen, a u njoj je i najviše djelovao.

Među gradskim znamenitostima Padova je svakako i čuvena padovanska "Caffè Pedrocchi", osnovana još 1831. godine, jedna od najstarijih i najpoznatijih evropskih kavana, koja je 1984. godine, po tko zna koji put cjelovito preuređena.³³⁾ Na istočnom pročelju su dva brončana medaljona, ugrađena 1893. godine, a njihovi autori su L. Ceccon i Nat. Sanavio.

Ovaj podatak je preuzet iz "Vodiča kroz Padovu i okolicu", izdatog 1932. godine, koji je upotrijebljen u izdanju na francuskom jeziku.³⁴⁾ U istom "Vodiču", kod opisivanja mjesta Piazzola sul Brenta, koji se nalazi 16,5 km sjeveroistočno od Padove, dat je opis "*Ville Camerini*" (nekad Contarini degli Scrigni), koju je 1546. projektirao poznati arhitekt Andrea Palladio. Opisujući interieure ove zgrade i umjetnine koje se u njoj nalaze, spominje se i *Gipsoteka L. Ceccona, sa sedamdeset radova*. U crkvi koju je arh. Temanza podigao u sastavu te vile, nalazi se i spomenik vojvode (duca) Silv. Camerinija od G. Duprèa iz 1877. godine. Vojvodin kip nalazi se između skulptura Dobročinstva i Zahvalnosti, a duboki reljef na podnožju i dva brončana lava su djelo kipara L. Ceccona.³⁵⁾

Budući da je "Vodič" izdan pred šezdeset jednu godinu (1932), autor članka je pokušao u novijim vodičima kroz Padovu, u kojima se spominje i njena okolica, naći potvrdu postoji li još "Villa Camerini", te ako nije srušena ili oštećena, čuvaju li se u njoj još navedena djela kipara Luigija Ceccona, ali nije mogao pronaći publikaciju u kojoj bi se spominjala ta vila.

Ako su tamo do danas sačuvana i pristupačna tolika Cecconijeva djela (70 gipsanih i tri brončana), te ukoliko se ikada pristupi obnovi njegove splitske česme, ona bi bila od dragocjene pomoći budućem kiparu, koji bi preko njih mogao bolje upoznati Cecconijev način obrade i oblikovanja. A možda se među gipsanim odljevima nađu i neki s figurama ili ukrasima, poput onih s uništene fontane?

3. ZBIVANJA OKO MONUMENTALNE ČESME ZA VRIJEME DRUGOG SVJETSKOG RATA

Već prvog dana drugog svjetskog rata (kod nas), tj. 6. IV. 1941. godine, zamalo nije stradala i Monumentalna česma i to od talijanske ruke! Naime, tog su jutra talijanski ratni zrakoplovi bombardirali Split, te je bilo pogođeno

i krovšte istočnog krila Prokurativa i to baš nad južnim obalnim pročeljem, svega dvadesetak metara od fontane.

I bombardiranja iz savezničkih zrakoplova mogli su je ugroziti. Za najžešćeg od njih (3. VI. 1944), bombe su padale po susjednoj Marmontovoj ulici i nedalekom Šperunu, ali i po tom dijelu obale. Tom prigodom je oštećena i željezna ograda oko česme, a pored stakala na zgradama razbijena su i oba stakla javnog sata na zvoniku crkve sv. Frane, pa je godinama noću bio nekoristan, jer se nisu mogle osvijetliti brojke na improviziranoj daščanoj pozadini.³⁶⁾

Kad su se koncem travnja 1941. godine brodom vratili u Split optanti i talijanski državljani, koji su pred izbijanje rata bili evakuirani u Italiju, promarširali su u crnim odorama splitskom Rivom i na vrh Monumentalne česme postavili talijansku i dalmatinsku zastavu.³⁷⁾

Poslije skoro dvije i pol godine talijanske okupacije i aneksije Splita (1941–43), te kratkotrajne partizanske vladavine u rujnu 1943. godine, nekoliko dana po ulasku njemačkih vojnih jedinica u grad, na Split je protegnuta civilna vlast Velike župe Cetina, u sastavu NDH (1943–1944).

Iako im poraženi, pobjegli ili zarobljeni Talijani nisu više bili neposredan neprijatelj, nove vlasti su zbog pridobijanja pučanstva u tisku i u javnim istupima stalno isticali po njima izvršena zlodjela i mogućnosti ponovljenih talijanskih aspiracija na Split i Dalmaciju u budućnosti. Stoga se što prije željelo odstraniti sve ono što je podsjećalo na njihovu nazočnost i to ne samo za vrijeme nedavne okupacije, već i u mnogo daljoj prošlosti.

Najprije su prekrivene, a kasnije i odstranjene kamene ploče s talijanskim nazivima trgova, ulica i obala, te razni natpisi na ustanovama i trgovinama, kao i parole po zidovima. Zatim su u jeseni 1943. godine uklonjeni kameni reljefi s mletačkim lavovima s uskih (mletačkih) vrata u Hrvojevoj ulici, s mletačke kule na Voćnom trgu, te s bedema kod Kazališta, a uz obrazloženje da to nisu vrijedni rimski kulturni spomenici, koje bi trebalo sačuvati, već *umjetnički bezvrijedni* državni simboli tuđinske mletačke vlasti nad ovim našim krajevima.^{37a)}

Konačno je u ožujku 1944. godine, s vrha Monumentalne česme na Obali *otučen kameni liktorski znak*,^{37b)} na koji se naslanjao uspravni kip "genija", na samom vrhu piramidalne kompozicije te česme. Kako je ovaj starorimski simbol bio 1919. godine preuzet od talijanske fašističke stranke, koja je 1922. godine došla na vlast u Italiji, on je već dugo bio trn u oku mnogim splitskim rodoljubima, što je još prije rata rezultiralo zahtjevima za odstranjenjem čitave česme.

Zanimljivo je, da dok je u tadašnjem splitskom dnevnom listu "NOVO DOBA" izravno izviješćeno o skidanju mletačkih lavova, čak uz obrazloženje tadašnjeg splitskog gradonačelnika, skidanje kamenog liktorskog znaka je u novinama spomenuto samo zaobilazno i na čudan vrlo ironičan način.

Tako je u listu "NOVO DOBA", broj 141 od 22. III. 1944, na trećoj stranici, u rubrici "Splitske viesti", objavljen poduži nepotpisani članak pod naslovom: "Raztuženi anđeo" i podnaslovom "Preostali talijanski nadpisi i gradski kanali", na početku kojega u kratkom *uokvirenom* tekstu piše:

"Svi prolaznici s neprekivenim saučešćem gledaju na tužnog anđelčića na vrhu česme na obali, koji je ostao bez svog kamenog rekvizita. Neki zaneseni prolaznik pronašao je u anđelovom oku čak i suzu. Na što će se biedni anđeo moći osloniti u dosadi toplijih zvjezdanih noći, koje dolaze?"

U nastavku poduzeg teksta, u članku se više ne spominje ništa u svezi sa skidanjem liktorskog znaka s vrha Monumentalne česme. Međutim, to znači da kad je 1947. godine ona srušena, na njoj već tri godine *nije bilo* odbojnog liktorskog simbola.

4. POSLJEDNJI DANI MONUMENTALNE ČESME

Kao i ranije, i kroz prve dvije poratne godine ta je česma ostala zabilježena na fotografijama s raznih proslava i mitinga na splitskoj Rivi. Možda zadnja od njih je i fotografija s proslave Dana mornarice 10. IX. 1946. Na njoj se na fontani vidi nekoliko desetaka građana: djece i odraslih, koji su se popeli, pa i sjeli po njezinim školjkama i skulpturama, od podnožja do vrha česme, gdje se "genije" više ne naslanja na liktorski znak.³⁸⁾

Poslije drugog svjetskog rata u Splitu je izlazio samo jedan dnevni list: "SLOBODNA DALMACIJA", i to godinama redovno samo na nekoliko stranica s relativno skromnom i šturom rubrikom gradskih zbivanja. Stoga upozoravamo na dodatni izvor takvih informacija iz prvih desetak poratnih godina, to je rubrika "ŽIVOT U SPLITU" u beogradskom tjedniku (nedjeljniku) "REPUBLIKA".³⁹⁾ Iako je list tiskan na ćirilici, u njemu su postojale stalne rubrike "pisma" iz drugih gradova, a ona iz hrvatskih gradova objavljivana su na latinici, iako fonetski i ekavicom.

Ovu rubriku je od 16. IV. 1946, pa gotovo do svoje smrti (1950), pisao dr. Oskar Tartalja (Tartaglia), diplomirani pravnik iz Splita, poznatiji kao novinar, a prije rata je bio aktivno uključen i u politička zbivanja.

Iz njegovih tjednih izvješća možemo puno cjelovitije i sadržajnije pratiti zbivanja teških poratnih godina, cijene artikala i njihove povremene nestašice, te obnovu porušenog grada, uporedo s preobrazbom društvenog sustava, negoli iz tadašnjih splitskih novina. U svojim "pismima" on svaki put obuhvaća nekoliko, katkad i desetak posebno naslovljenih tema, a već 1946. godine bavi se i žalosnim stanjem u kojem se tada nalazila Monumentalna česma na Rivi.

U nastavku citiramo izvode iz tih Tartaglinih tekstova, uz napomenu da su vjerojatno pisani 2-3 dana ranije, negoli su datirani brojevi tjednika "REPUBLIKA", iz kojeg su ovdje preuzeti:

Br. 33/18. VI. 1946. – "Na obali, između crkve sv. Frane, Deškovićeve i Tartaljne palate, te hotela Bellevue, nalazi se Bajamonti-jeva česma. Ta česma nije nikakvo historijsko ili umetničko delo, već jedna nakaza, osobito od kako je avionska bomba razbila ogradu česme, pak je sada pristup svakome slobodan i otvoren. Ta česma je sada postala pravi javni hotel. Seljaci se razvale na stepenicama, stave torbe ispod glave i spavaju. To nisu pojedinačni slučajevi. Stepence su preko dana, a osobito na večer pune seljaka, koji onda i svoju potrebu čine ispod stabala te česme. Publika iz kafana i susednih kuća to gleda – ali vlasti to ne vide."

Br. 45/10. IX. 1946. – "Čuje se da će ovih dana Gradska skupština doneti odluku, da se sa obale makne ona grdosija od česme ispred Hotela Bellevue, koju je negda bio u Italiji kupio za Split autonomaški (talijanaški) načelnik Splita Bajamonti."

Br. 73/25. III. 1947. – Tartalja uglavnom prepričava što je pisao pred devet mjeseci u broju 33, te kaže: "Okolo te česme strše ostatci ostataka fenjera." Na kraju poziva GNO da posveti više pažnje Obali, na kojoj su zbog jake zime stradale i palme.

Br. 78/29. IV. 1947. – Naslov: "Bajamontijeva česma". Tekst: "Narodna vlast je napokon počela uređivati česmu na obali, koja je bila postala rugoba Splita. Odstranjeni su svi fenjeri i stabla, koje je bomba uništila. Sada se uređuje i ograda."

Ovo je pisano malo više od mjesec dana prije rušenja fontane. Izgledalo bi da za česmu i njen okoliš dolaze "bolji dani". Međutim, jesu li to bile samo pripreme za skoro namjeravano rušenje ili se stvarno mislilo uređivati, pa se umiješao netko moćniji i okrenuo sljed događanja?

5. RUŠENJE MONUMENTALNE ČESME

Monumentalna česma porušena je danju 30. svibnja 1947. godine, tijekom jedne predizborne radne akcije. Iste godine, ali dva mjeseca kasnije (u noći 25/26. srpnja 1947) u Zagrebu je bio demontiran Fernkornov konjanički spomenik banu Josipu Jelačiću (postavljen 1866. godine) i razvaljeno njegovo visoko kameno postolje.⁴⁰⁾ Ali dok je banov brončani spomenik ipak sačuvan u dijelovima, pa je 16. X. 1990. godine mogao biti ponovno postavljen na obnovljenom postolju, minama odvaljeni dijelovi mramorne i kamene splitske fontane su (osim rijetkih sačuvanih ulomaka skulptura) bili odmah zdrobljeni u tucanik.

Poslijeratne godine u čitavoj zemlji, pa i u Splitu karakteriziraju i česte radne akcije na raščišćavanju ruševina i obnovi objekata oštećenih u bombardiranju grada, a kasnije i na podizanju nekih novih zgrada i pogona. Obavljali su se pretežno ručno, uz minimalnu pomoć rijetke mehanizacije (uglavnom kamiona i poneke dizalice), gdje je trebalo i uz učešće stručnih

građevinskih radnika: minera, zidara i drugih. Pred neke praznike (npr. 1. maja) ili izbore, organizirane su "masovne radne akcije" istodobno na više gradilišta i uz veliku najavu, pripremu i sudjelovanje radnih brigada.

Tako je bilo u poslijepodnevnim satima u petak 30. svibnja 1947. godine, kad je sproveden "masovni predizborni udarnički rad", građana obaju spolova, svih uzrasta i različitih zanimanja, a "za ostvarenje Petogodišnjeg plana, za program Narodnog fronta i za kandidate NF-a u izborima za Gradski Narodni odbor (GNO), zakazanih za nedjelju 1. VI. 1947. godine."⁴¹⁾

Ne samo što se u novinama najavljivalo što će se sve porušiti, očistiti, odvesti ili podići, već je bilo i drugih tiskanih listića, a razumije se da je grad bio oblijepljen parolama s prigodnim tekstovima. Međutim, ni u "Slobodnoj Dalmaciji", ni u četiri broja "Predizbornog biltena", koji je izlazio specijalno za tu priliku,⁴²⁾ među radovima koje će se poduzeti nije bilo najavljeno rušenje česme na Obali.

"Slobodna Dalmacija" je u broju 730 od 1. lipnja 1947. godine na 4. stranici objavila tekst datiran 31. V. pod naslovom: "Narod Splita je radom već glasao", dužine gotovo dva stupca. U toj su reportaži detaljno opisane sve radne akcije prošlog petka i lokaliteti gdje su obavljane, uz navođenje imena radnih brigada i pojedinaca koji su se istakli u radu, te rukovodilaca koji su se tamo zatekli. Onako uzgred, u tekstu je na dva mjesta vrlo kratko i šturo spomenuto i rušenje česme, ovim riječima:

"Radnici Oblasnog građevnog poduzeća⁴³⁾ ruše česmu na obali" i "Na obali se čuju dvije jake detonacije. To radnici Oblasnog građevnog poduzeća ruše česmu". Ukupno samo 22 riječi!

Nasuprot tom nepotpisanom članku iz splitskog tiska, u beogradskoj "Republici", u broju 85 od 17. lipnja 1947, javio se njezin redovni splitski dopisnik dr. Oskar Tartalja, s vrlo dugim člankom, unutar svoje rubrike "Život u Splitu". Uz tekst je objavljena i jedna stara fotografija detalja srušene česme, sa skulpturama snimljenim izbliza. Iako sa zakašnjenjem od pol mjeseca, koje nije nigdje u tekstu protumačeno, odnosno opravdano, Tartalja je žestoko napao ovaj rušilački čin. Članak je datiran "Split, juna 1947", a naslovljen: "NEMA VIŠE BAJAMONTOVE "MONUMENTALNE ČESME".

Uvodno, u prvoj polovici članka, novinar iznosi poznati nam historijat izgradnje ove česme (1880-88). Pritom *pogrešno* navodi da "ukupno 150 doprinosnika doprineše 11.948,09 forinti". (Oba broja su znatno niža od točnih podataka). U nastavku se osvrće na poznata predratna osporavanja umjetničke vrijednosti ove česme od strane kipara Ivana Meštrovića i Tome Rosandića s izjašnjavanjem za njeno rušenje, odnosno odstranjenje s dotadašnjeg položaja i obrazlaže njihove stavove. Međutim najzanimljiviji je završetak Tartaljinog članka, koji citiramo u cijelosti:

"Vreme je geniju odnelo desnu ruku i otkinulo čitavu levu ruku, koja je bila najznačajniji deo kompozicije u kojemu je bila izražena njena simbolika.

"Monumentalna česma" je 30. maja 1947. srušena, raskomadana, razdrobljena i uništena, – u par parčadi. Genij, školjke, morske sirene, tritoni, kameni postamenti, blokovi kararskog kamena, vredni 50–70.000 dinara, – sve je pretvoreno u kamen za tucanik!

Poliesterska kopija "Monumentalne česme", izrađena za potrebe snimanja televizijske serije "Velo misto" 1979. godine.

Zašto takvo i toliko uništavanje i oštećivanje?

Zar se stvarni deo česme, bez onog stepeništa, nije mogao s malo više truda, rada i mara, u celini skinuti, komad po komad, i preneti u Gradski

perivoj, u vrt na Bačvicama, ili čak u Solin i tamo iskopati bazen i u nj postaviti česmu, da dade života onom mršavom i mrtvom ambijentu?

Ako se to nije htelo, zar se nije moglo od brojnih kipova sirena, tritona i školjki sa postamentom podignuti u gradu i predgrađu nekoliko manjih česama, umesto onih postojećih, koje su bombe iz zraka srušile i polupale?

Ako ništa drugo trebalo je barem spomen ploču, kip genija i koji drugi karakteristični komad spasiti i sačuvati za gradski muzej. Čemu nam inače ovaj muzej?

Split je imao četiri karakteristična spomenika iz razne dobi, koji su se dizali u vis: Mistični spomenik, takozvanu Hrvojevu kulu, zvonik-katedralu sv. Duje, ovu "monumentalnu česmu" i spomenik Grguru Ninskome. Hrvojeva kula je bila palatom Srpske banke sasma sakrivena, kao da više i ne postoji. Spomenik Grguru Ninskom su demontirali i uklonili Talijani i sada leži i trune u jednoj magazi. Takozvanu "monumentalnu česmu" smo mi sada potpuno uništili. Ostaje još samo jedinstven zvonik sv. Duje, – bez kojega ne bi bilo moguće ni zamisliti Split." (Skoro cijeli citirani tekst otisnut je masnijim slovima).

Kasnije Tartalja u čak pet svojih tekstova "Život u Splitu" prati raščičavanje prostora srušene česme, te izgradnju okruglog kamenog bazena s vodoskokom, koji je svečano proradio pred 1. svibnja 1948.⁴⁴⁾

U uvodnom dijelu smo iznijeli brojne tekstove koji se uglavnom odnose na postavljanje česme i zalaganja za njenu obnovu. O samom njenom rušenju malo se pisalo.

U svojoj objavljenoj studiji "Izgradnja Splita 1944–1969",⁴⁵⁾ autor ovog članka se osvrće i na rušenje fontane i uz ostalo piše:

"U toku jedne akcije na uređenju grada (1947) nepotrebno je i brzopleto srušena tzv. "Monumentalna česma" na Obali, čiji historijat nije bio dovoljno poznat, skulptorska simbolika završne figure krivo protumačena, arhitektonsko-urbanistički značaj česme kao elementa u prostornoj kompoziciji s Prokurativama i palačom Bajamonti-Dešković neuočen, a budući turistički značaj česme kao privlačnog gradskog motiva neocijenjen." "Rušenje je izvršeno 30. V. 1947".

Pišući o rušenju ove česme Duško Kečkemet uz ostalo iznosi kako je slikar Vjekoslav Parać bio uspio pokupiti desetak ulomaka alegorijskih figura i dupina i pohraniti ih u svojoj arheološkoj zbirci u Solinu. Zamoljen od Kečkemeta, on je kasnije bio darovao Muzeju grada Splita nekoliko fragmenata, koji su sačuvani, dok su mu preostale figure pokrali i prodavali strancima kao antičke skulpture.⁴⁶⁾

U ožujku 1991. su u "Slobodnoj Dalmaciji" neka svoja sjećanja objavili stari splitski urbanisti, diplomirani inženjeri Stanko Dvornik i Milorad Družević.⁴⁷⁾ Uvodni dio tog članka donosi sjećanja ing. Dvornika, koji se 1947. godine nalazio na položaju načelnika Odjela za urbanizam i komunalne poslove u Gradskom NO Split, na rušenje česme na Obali, koje je provedeno

mimo njegovog stava i uprkos njegovu protivljenju. Izvršeno je na temelju prijedloga tadašnjeg predsjednika gradske vlade, čak i mimo plana Štaba Gradskog odbora *Narodne fronte*, iako se on pozivao na taj organ.

Po jednom od podnaslova u navedenom članku "Kako je uz glazbu i veselje, rušena fontana na Rivi", a što se i u tekstu spominje, moglo bi se zaključiti da je dovezena glazba iz Kazališta svirala *specijalno* da uveleća čin rušenja česme. Međutim nije bilo tako. Kod tadašnjih mitinga i radnih akcija bio je običaj da ekipe glazbenika, glumaca, recitatora i pjevača obilaze gradilišta, a sa svojim točkama bi nastupali za vrijeme stanke-predaha, ali i dok bi trajao udarnički rad. U već citiranoj reportaži datiranoj 30. V. 1947. poime-nce se spominju jedan harmonikaški i dva pjevačka zbora, no sigurno je tog dana bilo još više takvih i sličnih zabavljачkih sastava.

Svrha ovog članka je da nadopuni već bogatu građu o ovom nekadašnjem reprezentativnom gradskom spomeniku, kojeg više nema; da neka zbivanja istragne iz zaborava, te da na temelju sakupljenih, sitnih, nekad već objavljjenih, ali raštrkanih podataka, stvore nove spoznaje i sinteze, kao i da se iznesu dosad nepoznati podaci, proistekli iz novih analiza i istraživanja.

B I L J E Š K E:

- 1) L'Avvenire, Split, br. 7 i 8/1880.
- 2) L'Avvenire, Split, br. 14/1880.
- 3) Tada nije još bilo sagrađeno istočno krilo Prokurativa, izvedeno tek 1910–11. i 1928. godine.
- 4) L'Avvenire, Split, br. 14/1880.
- 5) L'Avvenire, Split, br. 94, 96, 100 i 103/1880.
- 6) L'Avvenire, Split, br. 143/1880. donosi otvoreno pismo datirano 7. XII. 1880. koje je arhitekt dr. Giacomo Antonelli uputio tad već bivšem gradonačelniku A. Bajamontiju, u kojem ga izvješćuje da je do (nedavnog) obustavljanja rada na Monumentalnoj česmi bio postavljen samo njen središnji dio, koji će se pokazati nestabilnim kod vremenskih nepogoda, pa može doći do štete, ako se gradnja česme uskoro ne nastavi.
- 7) U II. članku "zakladnih uvjeta" piše: "Općina Splitska po svojim predstavnicim izjavljuje da prima Monumentalnu česmu kako je bila opisana i poistovjetovana u predjašnjem članku, obvezujući se da će je čuvati i uzdržavati bez da joj ikada išta doda, odvadi, preinači ili podmetne u kojem bilo dielu ili nuzgrednosti..."
- 8) Tekst "Zakladnog spisa" i opis ceremonije donosi list "Narod", Split, br. 91/18. XII. 1888, str. 2 i 3.
- 9) Na sjednici Općinskog vijeća od 29. XII. 1883. bilo je zaključeno da se uputi molba Caru i zamoli ga da dopusti da Monumentalna česma nosi njegovo ime. Fontana je bila potpuno dovršena tek 4. X. 1890, kad je svečano otkriven natpis na njoj. Vidi: Narod, Split, br. 80/1890.
- 10) U nedostatku izvorne projektne dokumentacije, polietersku kopiju česme je samo na temelju sačuvane fotodokumentacije i sačuvanih ulomaka izradio zagrebački kipar Stjepan Gračan. Vidi članak R. Vilića naveden u bilješki 11.
- 11) Scenarij za ovu TV seriju napisao je poznati splitski novinar Miljenko Smoje. Njegov je i tekst istoimene knjige "Velo misto", izdanje: Znanje, Zagreb, 1981, s kolor fotografijom "obnovljene" česme na otnici.
- 12) D. Kečkemet: Stara splitska slikovnica – SPLITSKA FONTANA, Nedjeljna Dalmacija, Split, 25. XI. 1979, str. 27. Članci ankete "STARA ILI NOVA FONTANA", objavljavani su u tri

- broja tjednika "Nedjeljna Dalmacija" – Split. U anketi su učestvovali svojim tekstovima: Duško Kečkemet, Miljenko Smoje, Vasko Lipovac, Ante Ganza, Bartul Barišić i Frano Gotovac u ND, 23. XII. 1979, str. 10–11; Boris Buklijaš i Ante Sapunar u ND, 6. I. 1980, str. 29, te Ranko Tudor i Edo Šegvić u ND, 13. I. 1980, str. 13. Vidi i: V. Mirković: Iz Velog mesta "SPOMEN FONTANA OPET NA RIVI?", Vjesnik, Zagreb, 25. XI. 1979, str. 11.
- 13) Zoran Krželj: Proturječja plastičnog mramora, Borba, Zagreb, 27. IV. 1987. (Pod izmijenjenim naslovom: Zaplet oko "Bajamontuše" članak je objavljen i u listu Slobodna Dalmacija, Split, 28. IV. 1987, str. 9). Tu pored ostalog piše da je uzrok hitnog uklanjanja poliesterske česme bio u tome, što su je jedne večeri petero novinara splitskog lista "Omladinska iskra" premazali u crno. Na protivljenje Z. Krželja mogućoj obnovi česme, odgovoreno je u člancima: V. Mirković, Obnova fontane na splitskoj obali, "Simbol epohe", Slobodna Dalmacija, Split, 3. V. 1987, str. 15 i R. Vilić: Obnova "Monumentalne fontane" na splitskoj obali (2), "Atraktivnija Riva", Slobodna Dalmacija, Split, 10. V. 1987, str. 18.
- 14) R. Mikačić: Gradi li se "Bajamontuša"? Inicijativa predsjednika izvršnog vijeća Skupštine općine Split Gorana Pavlova, Slobodna Dalmacija, Split, 1. VIII. 1990, str. 9. Manji tekstovi na temu obnove fontane objavljeni su u listu Slobodna Dalmacija, Split, u brojevima od 2. VIII, 1. IX, 18. IX, 21. IX, 28. IX, 16. XI, 1. XII, 9. XII i 20. XII. 1990. godine.
- 15) Slobodna Dalmacija, Split, 5. XII. 1990, str. 26 i 15. XII 1990, str. 34.
- 16) R. Mikačić: Okrugli stol stručnjaka o vraćanju stare fontane, "Bajamontuši" je mjesto na Rivi! Slobodna Dalmacija, Split, 26. IX. 1990, str. 8.
- 16a) R. M.: Sa sjednice SO – Bajamontuša mijenja PUP, Slobodna Dalmacija, Split, 8. X. 1990, str. 9.
- 17) Po mišljenjima nekih građana, poliesterska česma iz 1979. godine bila je nešto manja od originalne česme.
- 18) S. Piplović: U povodu inicijative za vraćanje Bajamontijeve fontane na staro mjesto, podno Prokurativa. "Izbjeći pogibelj improvizacije", Slobodna Dalmacija, Split, 5. VIII. 1990, str. 12.
- 19) S. Piplović: "Bajamontijeva fontana". Od ideje do javnog općinskog dobra, Slobodna Dalmacija, Split, 29. X. - 5. XI. 1990. (Feljton ima 8 nastavaka).
- 20) D. Kečkemet: Bivša fontana na splitskoj obali, Čovjek i prostor, (ČIP – mjesečnik Saveza društava arhitekata Hrvatske), Zagreb, br. 7-8/1990, str. 18-19.
- 21) D. Kečkemet: Fontana poput Bana. Opravdana ili sporna obnova Monumentalne fontane u Splitu ne bi smjela biti politički već kulturni čin, Danas, Zagreb, 15. I. 1991, str. 37–39.
- 21a) J. Fiamengo: Prijedlog suradnika Književnog kruga Split: "Protiv obnove Bajamontuše". Slobodna Dalmacija, Split, 6. IV. 1991, str. 9.
- 22) G. Novak, Povijest Splita, knjiga treća (1797–1882), Matica hrvatska, Split 1965, str. 424.
- 23) Vidi bilješku 13).
- 24) L'Avvenire, organo degli interessi dalmatici, list splitskih autonomaša (1875-81). Darovatelja u toj gradskoj sabirnoj akciji ovaj list na talijanskom jeziku naziva *oblatore*, dok narodnjački splitski list "Narod" (1884–94) naziva *prinosnik*. U listu "L'Avvenire", u broju 36 od 26. III. 1880, objavljen je prvi poziv građanstvu na prikupljanje novčanih sredstava za izgradnju fontane.
- 25) Sačuvan je čak i "L'Avvenire" br. 74/1880, koji je inače bio zaplijenjen, pa je lista darovatelja ponovljena u sljedećem broju lista.
- 26) L'Avvenire, Split, br. 85 od 23. VII. 1880.
- 27) N. Bezić-Božanić: Stanovništvo Splita 1882, str. 85. U: Zbornik "Hrvatski narodni preporod u Splitu 1882", izdanje: Društvo prijatelja kulturne baštine, Split 1982. Popis pučanstva za 1880. godinu navodi ukupan broj stanovnika Splita 14.513, od čega 5771 u gradu i 8742 u predgradima.
- 28) Godine 1877, tri godine pred početak izgradnje fontane na Rivi, u Splitu je izbila jaka devetmesečna epidemija velikih boginja (variola), od koje je oboljelo najmanje 1056 osoba, a od tog broja umrlo je više od 146-orice. Vidi: S. Muljačić, Epidemija velikih boginja u Splitu 1877. godine, Nedjeljna Dalmacija, Split, 15. IV. 1972, str. 23.

- 29) U priloženoj tablici, u rubrici 2, dati su podaci u kojem je broju lista "L'Avvenire" i kojeg datuma objavljeno svih 28 sabirnih lista, u razdoblju od 47. do 85. broja, odnosno od 23. travnja do 23. srpnja 1880. godine. Stoga se u ovim bilješkama pojedinačno ne datiraju. Kad se 1880. godine sakupljalo novčane priloge za podizanje česme, u Austro-Ugarskoj Monarhiji je (1858–92) u opticaju bio "srebrni florin" (forinta, na talijanskom: fiorin), koji se dijelio na 100 krajcara (novčića), a tek 1892. zamijenila ga je "kruna". Odnos zamjene novca bio je: 1 forinta = 2 kruna.
- 30) L. Jelić, F. Bulić i S. Rutar: Voda po Spljetu i Solinu, posvećeno Prvom kongresu kršćanskih arheologa. Zadar, 1894, str. 205.
- 31) L'Avvenire, Split, br. 15/6. II. 1880.
- 32) Vidi bilješku 21). Kečkemet spominje ova Cecconova djela: Dvije drvene skulpture na mletačkoj izložbi 1857 (anđeo koji čuva usnulog dječaka i vrienac s voćem i lišćem), četiri brončana lava koji podržavaju sarkofag Danela Manina (rad kipara Cadorina), kasnije iz predvorja crkve sv. Marka premješten u crkvu Santa Maria Gloriosa dei Frari (obje crkve su u Veneciji). Zatim, spomenik istaknutom inženjeru i hidrauličaru Pietru Paleocarpu u loži Komunalne palače u Padovi (godine 1936. djelomično uništen, a sačuvani su dijelovi dvije skulpture rijeka u hodniku padovanske gimnazije i poprsje u vestibulu građevinskog fakulteta; spomenik pjesnika Francesca Petrarke na Petrarkinu trgu u Padovi (1874), a sačuvana je i gipsana skica tog spomenika u Petrarkinoj kući u Argui i poprsje Pietra Selvatica u atriju Državnog umjetničkog instituta u Padovi, poprsje padovanskog načelnika i poslanika Francesca Piccolija u gradskom parku (1885), mramorno poprsje Roberta Marina na stubištu Nove gradske palače u Padovi i skulptura "Patriot" na mletačkoj izložbi 1877. godine.
- 33) Fulvio Izace: Architetture da caffè. Kraći bogato ilustrirani članak o adaptaciji kavane "Pedrocchi". Domus 658, Milano, febbraio 1985, str. 20–23.
- 34) Oliver Ronchi: Guide de Padoue, avec un aperçu sur ses environs et le plan de la ville, Padoue 1932, izdanje: Istituto Veneto di Arti Grafiche, str. 13–14, s fotografijom "Caffè Pedrocchi".
- 35) Isto, str. 118–119.
- 36) Republika, Beograd, 21. V. i 26. XI. 1946, te 2. XI. 1948, kad list navodi da je konačno popravljeno staklo sata na zvoniku sv. Frane.
- 37) Splićanin: Izrodi i renegati, Novo doba, Split, br. 31/9. XI. 1943.
- 37a) Dr. Stjepan Vukušić: Mletački lavovi, Novo doba, Split, br. 29/6. XI. 1943.
- 37b) Rimski liktorski znak u obliku snopa pruća sa sjekirom pri vrhu, predstavljao je simbol sloge.
- 38) Ilustrirani vjesnik, Zagreb, br. 57/22. IX. 1946.
- 39) "REPUBLIKA", organ Jugoslovenske republikanske demokratske stranke, Beograd, 1945–50. Ovaj je tjednik formatom i grafički nalikovao na beogradski list "POLITIKA", u čijoj je tiskari i tiskan.
- 40) Draga Ungaro: "Konjanik na ledu", Spomenik banu Jelačiću, Vjesnik, Zagreb, 3. IX. 1989, str. 7–8.
Poslije višemjesečne polemike, banov spomenik je ipak ponovno postavljen na Trgu bana Josipa Jelačića (koji je još kao Trg Republike, 1987. posve preuređen), ali ne potpuno na istom mjestu već nešto sjevernije, a umjesto prema sjeveru, usmjeren je prema jugu. Ovo spominjemo uz napomenu, da ni eventualna obnova ove česme ne mora težiti stopostotnoj rekonstrukciji nekadašnjeg izgleda.
- 41) Program predizbornih manifestacija (u petak 30. V. i u subotu 31. V. 1947). Slobodna Dalmacija, Split, br. 728/30. V. 1947.
- 42) Predizborni bilten Gradskog Narodnog fronta Split, Split, br. 3/27. V. 1947 i br. 4/30. V. 1947. U biltenima su opisane izvršene i najavljivane nove radne akcije NF-a u raznim rajonima u Splitu, te izneseni kratki biografski podaci (većinom s fotografijama) za kandidate u pojedinim izbornim jedinicama navedenih rajona.
- 43) "Oblasno građevno poduzeće" je poslije nekoliko godina promijenilo ime u "KONSTRUKTOR".

- 44) Republika, Beograd, brojevi: 107/1947 i 119, 128, 131, 132/1948.
- 45) S. Muljačić: Izgradnja Splita 1944-1969, URBS br. 8, Split 1969, str. 12 (bilješka 4) i 51 Šifra objekta 1947/05–6) i fotografija.
- 46) Vidi bilješku 20).
- 47) Viktor Ivančić: Stari splitski urbanisti Stanko Dvornik i Milorad Družeić iznose kroniku "planskog propadanja grada". MARJAN SAMO BARJAK?, Slobodna Dalmacija, Split, 24. III. 1991, str. 13.

Slavko Muljačić:

"NUOVI E DIMENTICATI DATI CIRCA LA COSTRUZIONE E DEMOLIZIONE DELLA
FONTANA MONUMENTALE SULLA RIVA DI SPLIT"

Riassunto:

"La Fontana Monumentale" ideata dal sindaco autonomista di Split, Dott. Antonio Baiamonti, e costruita al margine occidentale della riva di Split per ricordare quella grande opera che fu la ricostruzione dell'antico acquedotto di Diocleziano, *apparve e poi scomparve* negli anni turbolenti della storia recente di Split (1880–1947). Si tornò a discuterne e scrivere sull'argomento a più riprese, in un modo più o meno dettagliato. Recentemente (1990–1991) venne promossa persino l'iniziativa per una sua possibile ricostruzione.

Oltre a fare un esame minuzioso di fatti e scritti più importanti al riguardo l'autore, basandosi sulle proprie indagini e ricerche fatte per tanti anni, pubblica nell'articolo tutta una serie di dati relativi alla costruzione e successiva demolizione della Fontana, finora del tutto sconosciuti o già da tempo dimenticati. Per di più, è qui che per la prima volta vengono sottoposti ad una accurata analisi socio-economica i dati pubblicati nel 1880 riguardo la efficace raccolta di mezzi finanziari, iniziata per rendere possibile la costruzione della Fontana (lavorazione del monumento a Milano, esecuzione del basamento e la sistemazione definitiva della Fontana sulla Riva di Split). La raccolta fu largamente accettata dalla popolazione della città e dei sobborghi.